

Hofírek, Ondřej – Klvaňová, Radka – Nekorjak, Michal: Boundaries in Motion. Rethinking Contemporary Migration Events

(Hranice v pohybe. Prehodnotenie súčasných migračných javov)

Brno: CDK 2009, 223 s.

Publikáciu *Boundaries in Motion. Rethinking Contemporary Migration Events* (Hranice v pohybe. Prehodnotenie súčasných migračných javov) tvorí osem kapítol a záver, na ktorých sa podieľalo desať autorov. Ako v úvode poznamenávajú editori, myšlienka vydať publikáciu vznikla na konferencii *Migrations – Rethinking Contemporary Migration Events*, ktorá sa konala v r. 2008 s cieľom podnietiť kritické myslenie o migrácii v súčasnom svete. Autori jednotlivých kapítol sa o to pokúšajú skúmaním rôznych empirických prípadov, vychádzajúc z odlišných teoretických perspektív. Všetci však v rôznej miere reflektujú paradigmalný posun, ktorý nastal v oblasti migračných štúdií smerom od statických a ohraničených konceptov a metodológií k flexibilnejším a neohraničeným pohľadom na fenomén migrácie. (s. 13)

Prvá kapitola *Rethinking Contemporary Migration Events: Multidisciplinary Perspectives* (Prehodnotenie súčasných migračných javov: multidisciplinárne perspektívy), ktorej autormi sú samotní editori, je nielen pokusom o nastolenie témy, ale aj pokusom zhodnotiť aktuálny stav v oblasti migračných štúdií a dotknúť sa aktuálnych trendov v oblasti teórie a výskumu migrácie. Úvodom autori rámujú fenomén migrácie ako súčasť kategórie sociálnych problémov a konštatujú zároveň, že ako sociálny problém je vnímaná predovšetkým otázka integrácie imigrantov. Kladú si otázku, či táto „kríza integrácie“ nie je najmä krízou poznania a očakávaní, ktoré sú s týmto poznaním spojené. (s. 9) Autori upozorňujú, že i v prípade preferovania rôznych „neasimilačných“ modelov integrácie stále akoby v pozadí očakávaným výsledným efektom bola asimilácia. V prípade, že sa reálne modely spolunažívania migrantov a domáceho obyvateľstva od predpokladaného modelu asimilácie vzdiaľujú, očakávania sú nenaplnené a integrácia je chápaná ako neúspešná.

Kríza poznania v oblasti migračných štúdií je spojená i s ďalším problémom. Je ním nemožnosť vytvorenia nejakej všeobecnej teórie, ktorá by komplexne vysvetľovala problematiku migrácie. Východiskom z tejto krízy by potom podľa autorov malo byť formulovanie teórií stredného dosahu s dôrazom na multidisciplinárny prístup. Príkladom prístupu, ktorý prekonáva obmedzenia jednej vednej disciplíny, je transnacionalizmus. Tento je podľa nich „užitočným konceptom, ktorý otvára sociologické otázky, ktoré ešte neboli nastolené a zvyšuje senzitivitu voči cezhraničným procesom v súčasných spoločnostiach“. (s. 12) Transnacionalizmus je zároveň príkladom konceptu, v ktorom je viditeľnosť nejakého javu závislá od rôznych sociálnych a politických procesov. Inými slovami transnacionálne praktiky neboli dlho konceptualizované ako predmet štúdia v sociálnych vedách, hoci reálne mohli existovať. (s. 13)

Aj ďalší autori v publikácii upozorňujú na to, že isté typy migrácie a isté skupiny migrantov sa stávajú predmetom záujmu sociálnych vedcov, kým iné ostávajú prakticky nepovšimnuté. Príkladom môže byť špecifický výskum žien – migrantiek, ktorý sa objavuje len od polovice 70. rokov. Výsledkom zanedbania výskumu určitej špecifickej skupiny migrantov pritom nie je len nedostatok informácií o týchto typoch migrácie, ale aj to, že sa tým vytvára tlak na istú normalizáciu migračných vzorov. Určité migračné vzory sú potom prezentované ako normálne a iné ako „nenormálne“, a tým aj menej akceptovateľné. Naproti tomu aplikovanie transnacionálnej perspektívy pri skúmaní migrácie môže prispieť k tomu, že pohyb a mobilita budú vnímané ako normálna súčasť fungovania súčasných spoločností. Mobilita by mala byť podľa autorov vnímaná ako ekvivalent usadlého spôsobu života, pretože oba tieto póly existujú vo vzájomnej symbióze. Doposiaľ totiž v sociálnych vedách fungovala ako norma práve perspektíva usadlého spôsobu života. (s. 18)

Problém transnacionalizmu nastolený v prvej časti publikácie rozoberá i *Czaba Szaló* v kapitole *Transnational Migrations: Cross-border Ties, Homes, and Theories* (Transnacionálne migrácie: cezhraničné väzby, domovy a teórie). Autor sa snaží predovšetkým o „rekonštrukciu konceptuálnych rámcov a teoretických predpokladov jednotlivých teórií transnacionalizmu, ktoré sa zameriavajú na otázku formovania identity migrantov“. (s. 29) V rámci toho sa autor podrobnejšie venuje aj konceptu tzv. multilokálnych životných svetov a konceptu diaspóry.

Na základe kritickej revízie knihy *The Migration Process* autorky Pniny Werbnerovej C. Szaló poukazuje na nejednoznačnosť vzťahu medzi teoretickými predpokladmi a empirickými dôkazmi, ktoré majú tieto predpoklady potvrdzovať. Z tohto hľadiska vyzdvihuje postpozitivistickú alternatívnu perspektívu, ktorá túto nejednoznačnosť akceptuje a uznáva, že niektoré konflikty v oblasti teórie nemôžu byť jednoducho vyriešené prostredníctvom empirických dôkazov. Ako konkrétnu perspektívu, ktorá sa snaží toto stanovisko rešpektovať, vyzdvihuje autor genealógiu kritickej antropológie.

V ďalšej podkapitole sa autor zaoberá konceptom multilokálnych životných svetov S. Vertovca. Teórie transnacionálnej migrácie sa zameriavajú primárne na tie formy migrácie, ktoré môžu viesť k vytvoreniu transnacionálnych sociálnych polí. (s. 33) C. Szaló porovnáva koncept transnacionálnych sociálnych polí i koncept multilokálnych životných svetov, ktoré sa pokúšajú objasniť vplyv transnacionálnych procesov na formovanie a vyjadrovanie sociálnej identity migrantov a upozorňuje na jeden podstatný rozdiel. Prvý bol formovaný ako súčasť interpretatívnej stratégie radikálnej inovácie v diskurze antropológického výskumu migrácie spojeného s kritikou metodologického nacionalizmu, zatiaľ čo druhý (koncept multilokálnych životných svetov) je zameraný na normalizáciu transnacionálnej migrácie s cieľom zaradiť jej skúmanie do štandardného mainstreamového výskumu v sociálnych vedách. (s. 34-35)

Autor sa ďalej venuje konceptu diaspóry a zameriava sa najmä na interpretáciu už spomínanej Pniny Werbnerovej, ktorá navrhuje chápanie diaspóry ako umiestnenia (location), ktoré kladie oproti pôvodným konceptom ponímajúcim diaspóru ako komunitu. Autor v závere konštatuje, že sa usiloval o kritickú rekonštrukciu teórií transnacionálnej migrácie s cieľom opísať proces produkcie poznania stratégiami, ktoré sa vo vede začali uplatňovať po tzv. reflexívnej zmene v antropológii a sociológii. (s. 47)

Any Freitas a Philippe Lacour sa snažia v kapitole nazvanej *Reconsidering the Discursive Turn in Social Sciences and Immigration Research* (Prehodnotenie diskurzívneho obratu v sociálnych vedách a výskume imigrácie) objasniť iný významný teoretický obrat, ktorý sa udial v 20. storočí v sociálnych vedách. Môžeme ho považovať z istého hľadiska za súčasť tzv. reflexívneho obratu, o ktorom hovoril v predchádzajúcej kapitole C. Szaló. Diskurzívny obrat môžeme vo všeobecnosti spojiť s prehodnotením povahy a funkcie jazyka a jeho vzťahu k filozofii vo vedách o kultúre (teda sociálnych a humanitných vedách). Autori si kladú za cieľ predovšetkým preskúmať epistemologické a metodologické aspekty vnímania diskurzívneho obratu vo vedách o kultúre so špeciálnym zameraním na výskum migrácie, a to najmä na poli politických vied. (s. 51) Autori považujú za zaujímavé venovať osobitnú pozornosť práve politickým vedám, pretože tieto boli najviac ovplyvnené pozitivizmom a tendenciou orientovať výskum migrácie na odhaľovanie možností vhodných politických opatrení.

V prvej časti podávajú autori náčrt vývoja tzv. mainstreamového výskumu vo vedách o kultúre a následne analyzujú, ako záujem o skúmanie diskurzu a jazyka povzbudil vznik rôznych nových epistemologických a metodologických perspektív. Ďalej ich zaujíma konkrétna konceptualizácia skúmania diskurzu vo vedách o kultúre a dôsledky, ktoré z toho vyplývajú pre výskum migrácie. Podľa autorov je interpretatívny výskum výskumom diskurzu zameraným najmä na objasnenie toho, ako sa verejné problémy alebo sociálne problémy stávajú „verejnými“ a „sociálnymi“. Problém sa stane verejným vtedy, keď je integrovaný do dominantných diskurzov. (s. 62) Z tohto hľadiska majú mocní politickí aktéri možnosť rozhodovať o tom, ktoré problémy a otázky budú problematizované, alebo naopak strategicky konať tak, aby problematizácii niektorých otázok zabránili. Zdôrazňovaním roly, ktorú politický jazyk zohráva a samotnou dekonštrukciou dominantných diskurzov môžeme teda odhaliť skryté mechanizmy, ktoré slúžia na napĺňanie určitých mocenských záujmov.

Z hľadiska implikácií diskurzívneho obratu pre výskum migrácie autori zdôrazňujú zvýšený záujem o to, aby sa popri štúdiu príčin migrácie skúmali tiež ďalšie problémy, ako sú reprezentácie cudzincov vo verejnom diskurze alebo skúmanie subjektívnych aspektov integrácie a skupinovej identity. Konštatujú však, že výskumy zahŕňajúce i štúdium diskurzu (*discourse – sensitive approaches*) sú stále v menšine, pretože nespĺňajú štandardné kritériá vedeckej užitočnosti, ktorými sú predovšetkým orientácia na možnosti objektívneho riešenia príslušných problémov. (s. 66)

V časti *Researching and Politicizing Migration: The Case of Roma/Gypsies in Postsocialist Czecho-Slovakia* (Skúmanie a politizácia migrácie: prípad Rómov/Cigánov v postsocialistickom Československu) autor *Michal Růžička* ukazuje, ako to, čo nazýva politizovanie výskumu migrácie, znemožňuje pochopiť rozmanitosť a komplexnosť jednotlivých foriem rómskej migrácie a skúseností rómskych migrantov. Najprv ukazuje, ako boli a sú vnímané rómske migrácie z pohľadu západných spoločností, ktoré považujú za normu usadlý spôsob života a akým spôsobom vedecká konceptualizácia Rómov podporuje všeobecný náhľad na Rómov ako od podstaty priestorovo neukotvených a neustále migrujúcich – teda ako tých, ktorí v našich usadlých spoločnostiach nemajú svoje miesto. Rómovia, resp. Cigáni a ich „kočovná“ identita mali vždy schopnosť symbolickým spôsobom ohroziť identity usadlých, s priestorom

zviazaných obyvateľov západných spoločností. (s. 80) Táto tendencia nadobudla nové rozmery v období, keď symbolizmus miesta a priestoru začal hrať kľúčovú úlohu, teda v období zrodu nacionalizmu v 18. a 19. storočí v procese geografického formovania sa národných štátov a formovania národných identít. Autor vysvetľuje, že dôvodom obáv a strachu z priestorovo nezviazaných identít a spôsobu života môže byť to, že takíto ľudia sú považovaní za nedôveryhodných, takých, ktorí môžu zo dňa na deň opustiť svoje záväzky a povinnosti presunutím sa na iné miesto. Napätie medzi usadlým a kočovným spôsobom života vyúsťuje podľa autora do rozvinutia praktík sociálnej exklúzie voči ľuďom s opačnou priestorovou identitou. Priestorovú segregáciu Rómov potom možno podľa autora považovať za mechanizmus sociálnej kontroly nad sociokultúrnym status quo.

Z hľadiska metodológie výskumov rómskej migrácie sa vyskytujú predovšetkým dva prístupy. Jeden založený na sekundárnej analýze už existujúcich dát a druhý založený na vedení rozhovorov s rómskymi migrantmi. Oba spôsoby sú však spojené s určitými problémami a podľa M. Růžičku chýba najmä etnografický výskum založený na priamom pozorovaní, ktorý by mohol tieto nedostatky odstrániť. Zároveň sa pozornosť v rámci týchto výskumov sústreďuje najmä na skúmanie rómskej migrácie z Východu na Západ, čo je ale podľa neho práve dôsledkom medializácie a politizovania tohto typu migrácie. Autor tiež prezentuje vlastný výskum zameraný na migráciu Rómov zo Slovenska do Česka, ktorú označuje ako apolitické formy neviditeľnej a dobrovoľnej migrácie Rómov.

Konceptom inklúzie a exklúzie migrantov sa venuje *Radka Klvaňová* v časti *Rethinking the concept of inclusion/exclusion of migrants: ways of belonging and non-belonging in transnational social fields* (Prehodnotenie konceptu inklúzie/exklúzie migrantov: spôsoby začleňovania a nezačleňovania v transnacionálnych sociálnych poliach). Autorka sa zameriava na problém inklúzie/exklúzie imigrantov z transnacionálnej perspektívy, pričom ale, ako sama hovorí, viac ju zaujíma konanie – proces, ktorý vedie k nejakému viac-menej ustálenému stavu inklúzie/exklúzie než tento stav samotný. Zároveň sa snaží nazerať na inklúziu/exklúziu ako na istý viacvrstvový fenomén, čo znamená, že migranti môžu byť súčasne inkludovaní a exkludovaní na rôznych úrovniach a v rôznych kontextoch. Podľa autorky práve takýto pohľad umožňuje vnímať meniace sa identity ako niečo normálne a zároveň odbúrať predstavu hostiteľskej spoločnosti ako kompaktného celku, do ktorého sa majú imigranti integrovať. Vyzdvihuje spomínanú transnacionálnu perspektívu práve preto, že umožňuje vnímať aj iné sociálne priestory než len tie, ktoré sú ohraničené hranicami národných štátov v tzv. „container model of the society“. (s. 107) Takýto model vychádza z funkcionalistického pohľadu na spoločnosť a je zároveň veľmi statickým modelom. R. Klvaňová potom predstavuje modely, ktoré sa snažia nahradiť statický pohľad dynamickým ako napr. koncept diferencovanej inklúzie Ch. Joppkeho a E. Morawskej. (s. 118)

Václav Štětka v časti *Between and Beyond: Diasporic Media Spaces and Transnational Practices* (Medzi a Za: Diasporické mediálne priestory a transnacionálne praktiky) ponúka hlbší pohľad na rolu médií v procese transnacionálnej migrácie a pri konštrukcii kultúrnych identít u členov diaspóry. Autor zdôrazňuje potrebu skúmania fenoménov transnacionálnych komunikačných tokov v spojení so skúmaním migrácie

a procesom vytvárania diaspór v období neskorej modernity. Problémom tzv. deterritorializovaných kultúrnych a informačných tokov sa zaoberali viacerí teoretici. V. Štětka uvádza koncept tzv. „mediascapes“ A. Appaduria, ktorý hovorí o globálnej produkcii a distribúcii informácií a kultúrnych a mediálnych obsahov.

Problematikou tzv. okružnej (circular) migrácie sa zaoberá *Graeme Hugo* v časti *Circular Migration and development: An Asia-Pacific perspective* (Okružná migrácia a rozvoj: ázijsko-pacifická perspektíva). Autor analyzuje fenomén okružnej migrácie predovšetkým z hľadiska jeho rizík a benefitov a snaží sa naznačiť viaceré pozitíva pre hospodársky rozvoj týchto komunit. Upozorňuje však, že benefity sú často zmarené nevhodným a neefektívnym riadením zo strany relevantných inštitúcií a štruktúr. Zároveň analyzuje súčasnú diskusiu o problematike. Okružná migrácia je v súčasnosti konceptualizovaná ako špecifický typ mobility, pričom označuje opakované a cyklické vzory migrácie – pohyb medzi domovom a cieľovou destináciou, predovšetkým dlhodobejšieho charakteru.

Diskusia na tému okružnej migrácie je do veľkej miery spojená s diskusiou o jej dopadoch na rozvojové krajiny, pretože predovšetkým tieto sú domovskými krajinami okružných migrantov. Táto diskusia je však, ako upozorňuje Hugo, poznamenaná pretrváváním niekoľkých mýtov. Často sa napríklad preceňuje úloha vysokokvalifikovanej pracovnej sily na tomto procese. Pritom práve vysokokvalifikovaní migranti nemusia byť pre domovské krajiny takým prínosom, ako by sa mohlo zdať na prvý pohľad. Mnohokrát sú remitencie považované za hlavný nástroj hospodárskeho prospechu okružnej migrácie vysokokvalifikovaných migrantov nižšie ako tie, ktoré posielajú domov nízkokvalifikovaní migranti. Dôvodom je skutočnosť, že vysokokvalifikovaní migranti častokrát pochádzajú z vyšších vrstiev spoločnosti, a preto ich rodina v domovskej krajine nie je natoľko odkázaná na prijímanie remitencií. Na druhej strane však platí, že vysokokvalifikovaní migranti sú viac náchylní budovať mimorodinné sociálne väzby (napr. so svojimi kolegami a spolupracovníkmi), čo zas umožňuje tok nových informácií a skúseností do domovských krajín týchto migrantov. Práve z týchto dôvodov, ako upozorňuje Hugo v závere svojej kapitoly, je žiaduce, aby okružná migrácia bola ako model dostupnou stratégiou pre rôzne skupiny migrantov.

Na záver možno súhlasiť s editormi, že publikácia *Boundaries in Motion. Rethinking Contemporary Migration Events* znamená v našich podmienkach významný krok v úsilí orientovať výskum migrácie kritickejšie, s dôrazom na pochopenie jeho komplexnosti a s uvedomením si limitov doterajších teoretických a metodologických prístupov, ktoré dominovali migračným štúdiám na poli sociálnych a humanitných vied. Jednotlivé kapitoly publikácie sa líšia tematicky (niektoré sú orientované viac na reflexiu nových teoretických a metodologických prístupov v migračných štúdiách, iné tieto „nové“ prístupy priamo aplikujú pri štúdiu konkrétneho problému), a tiež zamieraním na čitateľa (niektoré časti vyžadujú čitateľa v problematike zorientovaného, iné môžu byť podnetné i pre čitateľa, ktorý sa s témou stretáva po prvýkrát). Táto heterogénnosť je však v súlade s novou metodologickou orientáciou, ktorú všetci autori explicitne či implicitne naznačujú: nie je možné vybudovať nejakú všeobecnú teóriu migrácie, ale treba voliť teoretický a metodologický prístup vzhľadom na skúmaný problém tak, aby nám o ňom poskytol čo najviac nových informácií, aby poodhalil jeho nové, doposiaľ skryté aspekty. Týmto spôsobom môže súčasná sociológia prispieť

k plodnejšej a otvorenejšej diskusii o aktuálnych spoločenských problémoch, a tým napokon i k svetu, kde odlišnosť akéhokoľvek druhu nebude automaticky chápaná ako potenciálna hrozba, ale aj ako značný rozvojový potenciál. Príkladom, že uvedená perspektíva môže byť prínosná aj pre skúmanie migračných tokov charakteristických pre náš región, je kapitola M. Růžičku, venovaná špecificky migrácii Rómov/Cigánov.

Jarmila Androvičová